

TROJEZIČNO "BAROKNO CVIJEĆE" VELIKOG PREPOŠTA STIPANA GRDENIĆA U PEČUHU

STIPAN GRDENIC, THE GREAT PROVOST OF PECS, HUNGARY AND HIS "BAROQUE FLOWERS"

Đuro FRANKOVIĆ

7636 Pečuh

Illyés Gyula utca 22

Mađarska

gyorgy.frankovics@gmail.com

Primljeno / Received: 1. 4. 2015.

Prihvaćeno / Accepted: 25. 5. 2015.

Prethodno priopćenje

Preliminary communication

UDK / UDC: 821.163.42-97(439)“18”

[232.931+7.034.7] (4-191.2)

SAŽETAK

Naslovni veliki prepošt Stipan Grdenić (Stipan Gerdenich, mađ. Gerdenich István) (1786.-1848.). svojim je spisateljskim i prevodilačkim radom obogatio ponajprije hrvatsku nabožnu književnost među Hrvatima u Pečuškoj biskupiji i šire, a ne u zadnjem redu i mađarsku i njemačku, usadivši u svoje vjernike bogoljublje i čovjekoljublje te ustrojio snažan Marijin kult tipičan baroku i na taj način promicao moralnu obrazovanost kršćana. Grdenićevo nasljeđe povezuje vremenski tijek razvoja pisane riječi u inojezičnom području, tj. mađarskih Hrvata, jednako tako i svih Hrvata. Pokazao se je mađarskim domoljubom i hrvatskim rodoljubom. Nastojao je na podizanju kulturne i duhovne razine narodnog života. Hrvatski vjernici u Mađarskoj i danas posežaju za njegovim štivima pisanim na materinskom jeziku. Pisao je na hrvatskom jeziku "na duhovnu korist ilirskog naroda" molitvenik, propovijedi, a na tri jezika položio temelje ustrojavanju Marijinog kulta te je knjige izdao u 9 tisuća primjeraka (!)

Ključne riječi: molitvenici, propovijedi, Marijin kult, trojezično izdanje, barok

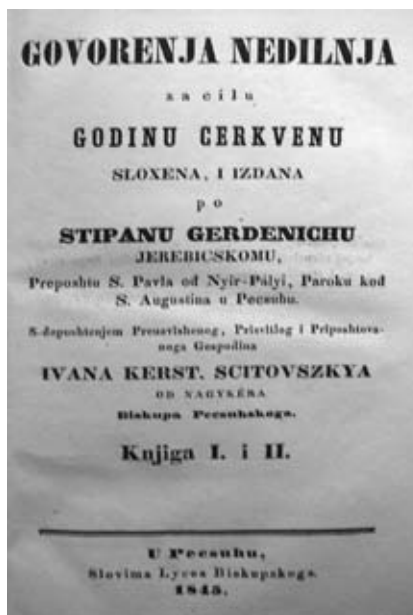
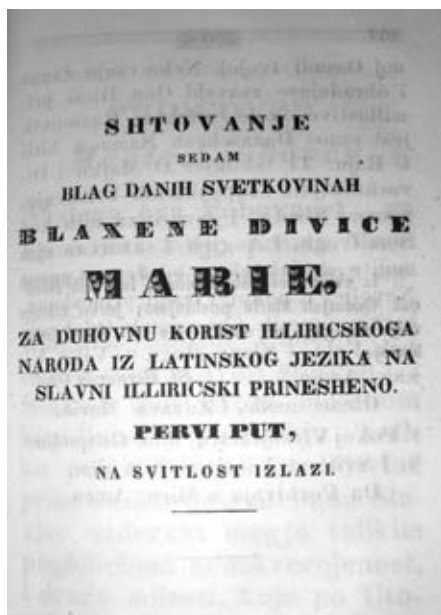
Key words: prayer books, sermons, the cult of Virgin Mary, trilingual edition, Baroque

U GLAVNIM CRTAMA O PEČUŠKIM HRVATIMA

Prije osmanlijskog zauzeća Pečuha (1543.) u gradu pored mađarskog, njemačkog stanovništva bilo je i Hrvata koji su te godine ispred turske navale bježali u smjeru Koprivnice i Varaždina, gdje su najvjerojatnije već od ranije raspolagali sa stabilnim rodbinskim vezama. U grad su ranije doselili sa raznih slavonskih područja te govorili kajkavskohrvatski.

Za vrijeme osmanlijske vladavine u Pečuhu utemeljena je kolonija dubrovačkih trgovaca koji su početkom 17. stoljeća pružali efikasnu pomoć isusovcima prigodom njihovih misija u Donjoj Ugarskoj i Erdelju. S obzirom da je poslije poldrug desetljeća tržište na okupiranim područjima pod Osmanlijama oslabilo, dubrovački trgovci napustili su grad a njihovo mjesto zauzimaju imućni katolički trgovci iz Bosne.

U 17. stoljeću pod cjelokupnim raznoraznim utjecajima više čimbenika gradsko katoličko stanovništvo većinom se je sastojalo od Hrvata. Nakon oslobođenja grada od osmanlijske vladavine 1686. uslijedile su nove migracije hrvatskog življa iz Bosne i Slavonije. Prema popisu vinskih daća iz 1711. u gradu živjelo je najviše Hrvata a također iz popisa iz 1722. postaje vidljivo da je hrvatski živalj u Budimskoj četvrti sačinjavao čak 60% stanovništva, na Sigetskoj četvrti 30% (većinom se zanimaju vinogradarstvom i poljoprivredom), a bili su brojni i u samom gradskom središtu, kao poznati i cijenjeni cehovski majstori, trgovci, od kojih su i više njih stekli plemstvo te u gradskoj upravi zauzimali ugledne

Slika 1. Stranica iz knjige Stipana Grdeniča o Blaženoj djevici Mariji

Slika 2. Molitvenik "Govorenja nediljna" Stipana Grdeniča iz 1845. godine

položaje, naime hrvatski je jezik bio jednakopravan s ostalim jezicima, jest mađarskim i njemačkim jezikom mjesnih građana.¹

BAROKNO NASLIJEĐE

Prije no što iznesemo pojedinosti o književniku, prevoditelju i autoru vjerskih sadržaja dušobrižnika Stipana Grdeniča potrebno se je osvrnuti na neke pojedinosti baroka, naime neke njegove značajke pojavljuju se u Gerdeničevim djelima.

Obnova katoličanstva i ponovno osnaženje vjerskog života naišlo je na veliko oduševljenje, ponukavši katoličke stvaralačke snage. To je doba baroka. Barok je razdoblje u glazbi, književnosti i likovnoj umjetnosti donosio novo te se nastavlja na renesansu, razvija u rokoko i traje do pojave klasicizma. U katoličkim zemljama bio je to pokret katoličke obnove u drugoj polovici 17. stoljeća (protureformacija).² Barokni pravac u južnobaranjskom gradu Pečuhu isprva pojavljuje se u arhitekturi, a zatim i u vjerskom životu, kazališnim izvedbama i glazbi. No ipak su se neki barokni temeljni pojmovi zadržali i osjećali još i u 19. stoljeću, uzimaju mah čak i početkom 20. stoljeća.³

Valjalo bi istaći da se prema Zapadu na svim područjima kulture zapaža višestoljetno zakašnjenje. U gradskoj visokoj kulturi i obrazovanju isto. U folkloru (narodna glazba) i predmetnoj kulturi (npr. vezovi) zamjećuje se "produljeni vijek" baroka. Marijin kult je također frapantan primjer koji je našao svoje stanovito mjesto i u molitvenim knjigama. Na Zapadu barok je u likovnoj umjetnosti već prevaziđen te njegovo mjesto zauzima rokoko. U Mađarskoj to je doba procvata baroka (druga polovica XVIII. stoljeća).⁴

U Slavoniji, Srijemu i u dijelovima Donje Ugarske napućenim hrvatskim življem, barok počinje odmah po protjerivanju Osmanlija. Najprije su to pojedinci koji nemaju nastavljača, ali početkom druge polovice prvih pedeset godina 18. st. pisci rade kontinuirano i može ih se razvrstati po različitim ključevima.

¹ VARGA, Internet: http://arkadia.pt.e.hu/tortenelem/cikkek/pecs_nemzetisege_a_torok_korban (posjet 26. siječnja 2013.)

² Internet: <http://www.slideshare.net/iskraclaudia/barok-12796605> (posjet 24. siječnja 2013.)

³ Internet: Kultura i vrijeme baroka u Austriji <http://wieneruhr.at/kultura-u-vrijeme-baroka-u-austriji/> (posjet 6. siječnja 2013.)

⁴ Iznosi u svom pismu Terézia Horváth Balogh kojoj se autor ovim putem zahvaljuje.

U Pečuhu Marijin kult (kongregacije) utemeljili su Isusovci nakon osmanlijske vladavine 26. srpnja 1698. s ciljem razvijanja vjerskog i kreposnog osjećaja svojih katoličkih vjernika, jednako tako i za promicanje znanstvene djelatnosti. Vjerojatno je Marijina udruga bila veoma popularna te je nakon ukinuća Isusovačkog reda 1773. izumrla, dakako još prije utemeljenja raznih Marijinih kongregacija početkom XX. stoljeća.⁵

Barok se ogleda u visokoj obrazovanosti, u gradskoj kulturi, npr. u tiskanim knjigama u Pečuhu. Nameće se pitanje na koji su način pečuški Hrvati bili uključeni u date stvaralačke procese i kakva su dostignuća postignuta? U našem odgovoru prvenstveno ćemo se ograničiti na tiskovine iz prve polovice 19. stoljeća i ustvrditi njihova barokna obilježja, a u tom kontekstu bit će nezaobilazno valorizirati stvaralaštvo pisca Stipana Grdenića.

Valja istaći kako su tiskane hrvatske knjige Stipana Grdenića dopirale i u najudaljenija hrvatska naselja u Ugarskoj i Slavoniji. I u vezi s njegovim zahvatima mogli bismo ustanoviti da je barok u pečuških Hrvata "preskliznuo" na sebi svojstven način u prvu polovicu 19. stoljeća. Naime, na jugu Ugarske, tako i u Pečuhu, kasnije se naziru prepoznatljive značajke baroka, npr. bilo bi to utemeljenje hrvatske ("ilirske") škole (1722.), izvedba isusovačkih školskih drama, razvoj crkvenog pjevanja, tiskanje hrvatskih knjiga, gajenje i učvršćivanje bogoljublja i ustrojavanje Marijinog kulta. Nije valjda pretjerano reći da je u datom slučaju riječ o pečuškim "poznim cvjetovima baroka". Unatoč tomu da smo bili u "zakašnjenju" zahvaljujući djelovanju zaslužnog i zaboravljenog Stipana Grdenića i njegovim djelima na sebi svjestven se način ispoljavaju gore iznesene pojedinosti. Grdenić je naime nadolazećim hrvatskim pokoljenjima ostavio u naslijeđe trajna svjedočanstva na hrvatskom jeziku, jest molitvenike, zbirku bogoljubivih pjesama, pjesama posvećenih Sv. Mariji i propovijedi. Važno je istaći da se s pravom možemo smatrati baštinicima djela uglednog svećenika, hrvatskog književnika i prevoditelja Stjepana Grdenića. Pored toga što je pisao i prevodio na hrvatski jezik, preveo je djela također sa latinskog na mađarski i njemački jezik, a što je dosada bilo manje poznato, čak i neistraženo.

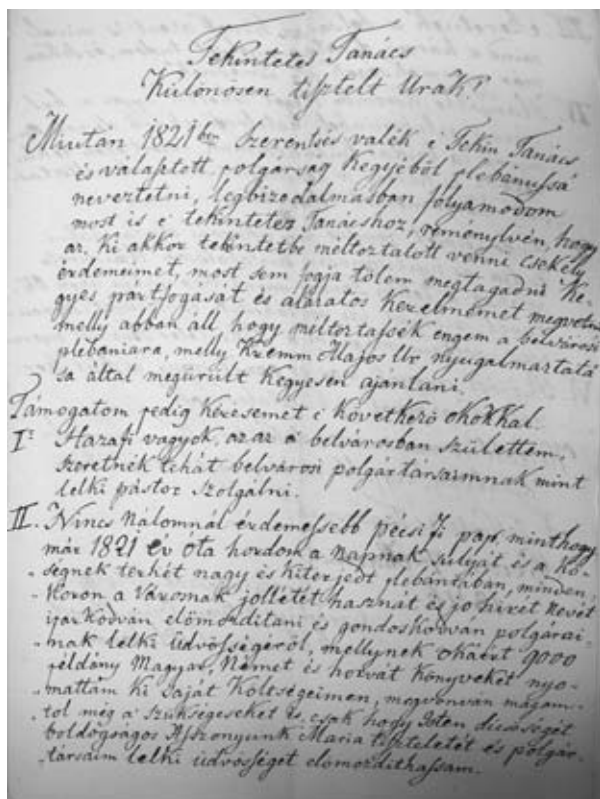
Grdenićevi molitvenici doživjeli su i više izdanja, i danas su u uporabi u inorodnom okruženju, u mađarskoj Baranji, Podravini i Bačkoj, no našli su se i na krajnjem sjeveru hrvatskog jezičnog područja u okolici Budimpešte, dakako ima ih i u Hrvatskoj.

Postojao je naime hrvatski kulturni krug u Budimu i isto takvo u Osijeku, dakako i u Pečuhu djelovao je "krug pisaca". Specifičnost mu je što nije u njemu bilo franjevac.⁶ Valja uz to dodati da poslije drugog rata ponovno stasava, te se i u naše dane, u demokratskim uvjetima, slobodno razvija.⁷

⁵ TENGELY, 2009: 231.

⁶ Autor se zahvaljuje Emanuelu Hošku na dostavljenom podatku.

⁷ U pečuški krug pisaca ubraja se pjesnik Janus Panonius, poslije osmanlijske vladavine (od 1686.) kanonik Krsto Pejkić (1665.-1731.), isusovac Juraj Mulić (1694.-1754.), isovac, pisac molitvenika i četverojezičnog rječnika Franjo Sušnik (1686.-1739.), isusovac Antun Kanižlić (1699.-1777.), neolatinski pisac i sastavljač udžbenika, kanonik Stjepan Adžić (1730.-1789.), počasni kanonik i pisac Ivan Marević (1746.-1808.), znatno kasnije se uključuje Stipan Grdenić (1786.-1848.), te pjesnik, pripovjedač publicist Blaž Modrošić (1839.-1900). Naporedo đakovačkog kruga pisaca kojemu pripada slavonski pripovjedač i sakupljač folklornog blaga Nikola Tordinac (1858.-1888.) te se svojim folklornim sakupljanjima uvrštava i u red pečuških pisaca. U međuratnom razdoblju javlja se prevoditelj Bela Horvat (1874.-1921.). Ovi podaci nam govore o kontinuitetu postojanja i djelovanja kruga pečuških pisaca. Njihov krug se naročito proširuje nakog Drugog svjetskoga rata, dakako i u današnje vrijeme, ubrajajući slavistu i kroatistu Ernesta Barića (1945.-), etnologa Ruže Begovac (1953.-), pjesnika, kritičara i povjesničara književnosti Stjepana Blažetina mlađeg (1963.-), novinara, pjesnika i pripovjedača Branka Filakovića (1942.-1991.), novinara Stipana Filakovića (1936.-), etnologa, urednika i književnika Đuru Frankovića (1945.-), sociologa Ivana Đuroka (1960.-), pripovjedača i prevoditelja Zoltana Gátajja (1963.-), pisateljice udžbenika Marije Horvat Pavlov (1937.-), novinarku i urednicu Milice Klaić Tarađije (1956.-), novinara i pisca udžbenika Stanka Kolara (1936.-), pjesnikinju Anicu Kutveldi-Deak (1936.-), stručnu prevoditeljicu Mariju Lovretić (1946.-), pjesnika Đuru Pavića (1940.-), novinarku i urednicu novina Branku Pavić Blažetin (1964.-), povjesničarku književnosti Janju Prodan (1951.-), etnologa Đuru Šarošca (1929.-2011.), pjesnika Đusu Šimaru Pužarova (1949.-1994.), pjesnikinju Katicu Varga (1939.-), pjesnikinju Mariju Vargaj (1921.-1994), pisateljicu udžbenika Janju Živković Mandić (1969.-). Svojim djelom *Sprovd u Terezienburgu* i *Izlet u Mađarsku* ovamo pripada i Miroslav Krleža (1893.-1981.).

Slika 3. Rukopis Stipana Grdenića iz 1821. godine

Slika 4. Naslovnica knjige Stipana Grdenića na njemačkom jeziku iz 1841. godine

GRDENIĆEV ŽIVOTOPIS

"Stipan Grdenić (po knjizi krštenih Grgić) od Jerebića, plemić iz Turopolja, turopoljskog roda, rođen je u *Pečuhu* 10. kolovoza 1786."⁸ bilježi o njemu Josephus Brüszele. Proverili smo podatke uglednog autora Brüszelea i uvjerali se kako su oni autentični i točni. No prema upisima Matične knjige rođenih Glavne crkve u centru grada (mađ. danas Belvárosi templom posvećene Svijećnici/ Gyertyaszentelő Boldogasszony temploma, ustvari preuređene džamije Gazi Kasima) za 1786. upisan je Stephanus Grgić (tj. Gergich), a ne Stephanus Grdenić, što trebamo smatrati običnom zabludom.

Ovom prigodom navodimo postojanje i Štefana Grdenića (mađ. Gerdenich István) (1786.-1851.) u okolici Đura (Győr) i poznatog Stipana Grdenića u Pečuhu; obojica njih poznati su istim imenima, rođeni iste godine te su autori propovijedi na hrvatskom jeziku. Upitno je da li se radi o istoj osobi? No ova tema prevazilazi naše uske okvire označene u naslovu, stoga odustajemo od njezine interpretacije.⁹

⁸ Stephanus Gerdenich (iuxta matr. bapt. *Gergich*) de *Jerebich*, novibili Turopolitanorum genere *Qinque-Ecclessis* 1786. 10. August.

⁹ O Štefanu Grdeniću pozato je kako je u selu Rusovcu (mađ. Oroszvár, nem. Karlburg, danas u Slovačkoj koje je početkom 19. stoljeća bilo trojezično: hrvatsko, njemačko i mađarsko) ostavio u rukopisu svoje "prodike" pohranjene u Opatiji u Pannonhalmi. U Rusovcu je od 1812. do 1815. bio župnik Johannes/János Asztli, koji po vizitacijskim izvještajima nije znao hrvatski, samo njemački i mađarski. Imao je hrvatskog kapelana Grdenića (1786.-1851.), rodom iz Trajštofa, u Rusovcu je djelovao 1815. i 1816., odakle ide u Gijecu, iz kojeg sela imamo isto nekoliko njegovih propovijedi. Pošto ne raspoložemo s drugim podacima o Štefanu Grdeniću, s obzirom da mu se je zametnuo svaki trag, te dalo bi se pretpostaviti da iz Gradišća dolazi u službu u Pečušku biskupiju, gdje su također bili potrebni svećenici s potrebitim poznavanjem mađarskog, hrvatskog i njemačkog jezika. Naime, iz tog kraja pozvao je već i ranije svećenike pečuški biskup Đuro Klimo (1774.-1777) u mnogonacionalnu Baranju. Međutim, sve je to samo pretpostavka, naime plemićka obitelj Grdenić već koncem 17. stoljeća naći će se u Pečuhu kuda dolazi iz Gornje Ugarske.

Poznato je da se mladi Stipan Grdenić školuje u Pečuhu, a mudroslovlje završava u Segedinu. Zaređen je za svećenika 28. kolovoza 1810. Uvijek je djelovao među svojim Hrvatima, najprije kao kapelan u Olasu 1810., Bogdašinu (Bogdása) i Sigetvaru, gdje je najčešće bilo hrvatskog, mađarskog i njemačkog življa, kako u samoj katoličkoj župi tako i u njezinim filijalama. Godine 1821. postaje župnikom Crkve Svetog Augustina u Budimskom predgrađu Pečuha,¹⁰ a 1836. prepoštom, kasnije i velikim prepoštom.

Historia Domus župe Svetog Augustina u Budimskoj četvrti (zvaše se i Budimski grad¹¹) Pečuha vodi se od 1789. godine. O uvjetima rada u vrijeme župnikovanja zaslužnoga Stipana Grdenića¹² u *Historia Domusu* stoji upisano: "Kapelani negoduju zbog slabe hrane i nedovoljnog grijanja". Poradi toga je Grdenić bio primoran da svakoga dana u podne pohodi svoje bogatije župljane, moleći ih da pomognu župi. Tako se je došlo do po koje vreće kukuruza, kola sijena, peradi i sl. Ignacije Károly, koji je od samoga početka vodio *Historia Domus*, Grdenića, najpoznatijega i za Hrvate najzaslužnijega svećenika župe, opisao je na ovaj način: "niskoga je rasta, ali odrješita u upravljanju župe". Nikola Tordinac (1858.-1888.) iznosi o njemu, iako ga nije mogao vidjeti jer je on još prije njegova rođenja preminuo, ali je u gradu, za njegova boravka u Pečuhu, postojala živa uspomena o njemu: "Bio je čovjek onizak nabita i gojna struka, ali žive duše i plemenita srca. Bavio se knjigom [...]"¹³ U Budimskoj četvrti Grdeniću su se, zbog nekih njegovih nepopularnih poteza, poneki građani i usprotivili, no on bi im na hrvatskom uzvratilo: "*Metnili ste me za parocha vam, ali me izmetniti nemrete*" (narečena knjiga župe vođena je na mađarskom, ali neki su citati uneseni u nju na datum narječju hrvatskih župljana). Da je župa stalno oskudijevala u materijalnim dobrima svjedoče i zabilješke kasnijega kapelana Živića. O Grdeniću je zapisano da je na tržnici sâm kupovao potrepštine za kuhinju, te je među ostalima, uzicom na štap vezao kupljene piliće, patke ili ribe, noseći ih u župni stan. Djelovanje župe crkve Svetoga Augustina u Budimskoj četvrti grada Pečuha i kasnije je pratila oskudica i teški uvjeti rada svećenika.

Iz matičnih knjiga Katoličke župe Sv. Augustina u Pečuhu¹⁴ postaje razvidno da je u službi ove župe uvijek bilo hrvatskih župnika¹⁵ i kapelana, npr. za vrijeme paroha Gustava Puchera kapelan je 1852. bio Stjepan Đuričić, Antun Alagić, Luka Užarević i Joannes Huber. Oni su obavezno trebali znati hrvatski, pored njemačkog i mađarskog, s obzirom na sastav vjernika u tom dijelu grada i na taj način udovoljiti njihovim zahtjevima i pravima. No pored dobrog poznavanja četiri jezika prilikom izbora župnika primat su imali svećenici rodom iz Pečuha. Neki je kapelan od njih 1852. pribilješke u matične knjige unosio već Gajevim tipom slova (!). Moglo bi to značiti da Pečuh ni u pogledu pismenosti, u primijeni novog tipa slova, nije puno kasnio iza Zagreba.

¹⁰ BRÜSZLE, I. tom 1874: 317.

¹¹ Navodi se u brojnim hrvatskim oporukama iz XVIII. stoljeća.

¹² Poznat je bio Andrija Grdenić (Gerdenics András) gradski kirurg u Pečuhu (1833. godine). Vidi upise u Matičnu knjigu umrlih Katoličke župe Sv. Augustina u Pečuhu. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BML) (Arhiv Baranjske županije Mađarskog nacionalnog arhiva).

¹³ TORDINAC, 1986: 19.

¹⁴ Katoličku župu Sv. Augustina u Budimskoj četvrti (Budai külvárosi Szent Ágoston plébánia) utemeljio je naredbom biskup László Pál Galántai grof Eszterházy izdatom 26. prosinca 1789. Župna crkva u čast Sv. Augustina bila je posvećena oko 1702./1720. Na području župe nalaze se crkve: Svih svetih (Mindenszentek, 1156.), Sniježne Gospe (Havas Boldogasszony, 1710.) i Kapela Sv. Bartola (Szent Bertalan kápolna) u Đukiću (Gyükkés).

¹⁵ Župnici su: Ivan Cap. Radnić (* 23. listopada 1760. Pečuh †) 1790.-1794.; Ivan Koharić (Koháry) (* † 22. veljače 1795. Pečuh) 1794.; Josip Filipović (Pošgay) (* 14. siječnja 1751. † 16. travnja 1819. Pečuh) 1795.; Antun Novaković (* 26. ožujak 1785. Pečuh † 1. studeni 1821. Pečuh) 1819.; Stipan Grdenić (* 10. kolovoza 1786. Pečuh † 9. siječnja 1848.) 1821.; Josip Martinković (Stipanović) (* oko 1787. † 8. veljače 1851. Pečuh) 1848.; Gustav Pucher (* 2. kolovoza 1816. †) 1851.-1878.; Ignacije Károly (* 21. veljače 1841. Pečuh † 2. srpnja 1916.) 1878.-1915.; József Czernohorszky (* 9. ožujka 1867. Osijek † 2. listopada 1961. Vác) 1915.-1945.; István Magyar (* 4. listopada 1897. Bikala (Bikal) † 7. ožujak 1985. Pečuh) 1945.-1964.; Károly Gábor (* 19. veljače 1899. Pečuh † 23. kolovoza 1977. Pečuh) 1964.-1968.; Kálmán Csordás (21. ožujka 1912. Bogdása † 17. prosinca 1991. Pečuh) 968.-1989.; László Báthory (* 23. kolovoza 1932. Zamárdi) 1989.; Gábor Takács. Autor se zahvaljuje Juditi Borsy na dostavljenim podacima. Znakovi: * = rođenje (točnije: krštenje) i † = smrt.

PLEMSTVO OBITELJI GRDENIĆ

U Pečuhu hrvatsko plemstvo bilježi dugogodišnju tradiciju naime nekima je od njih već ranije dodijeljeno plemstvo, a neki su svojim zalaganjem i postignutim zaslugama u tom gradu stekli plemićke povlastice. Među njima vrijedno je spomenuti Josipa Petrovskog (1723.), Mihaela Pavića (1721.), Danijela Horvata (1669.), Aleksandra Bešana (1635.), Matiju Zomboryja (1722.), Šimu i Đuru Dorošačevića (1722.), Ivana Gludovca (1707.), Bunaventuru Jankovića (1722.), obitelji Adamović i Pejačević bile su bugarskog podrijetla, katolici, kao i još neki.¹⁶ U privrednom i kulturnom procvatu grada Pečuha imali su neizbrisive zasluge, uostalom i u utemeljenju prve Hrvatske (ilirske) škole 1722. godine te su se istakli u samom vodstvu gradskog vijeća ili senata.

Župnik i opat Stipan Grdenić nalazi se među popisanim plemićima Pečuškog kotara 1837., 1838 i 1847/48.,¹⁷ ali mu je ime u ovom potonjem sipsu precrtano i stavljena pribilješka da je umro, te za svog života kao plemić bio je lišen plaćanja poreza.

Plemićka obitelj Grdenić, alias Gerdenich je bila podrijetlom iz Turopolja, a kao takva imala i svoj plemićki grb.

Kao što se raspoznaje iz teksta na njemačkom jeziku, mogla se je slika grba priopćiti na temelju otisnutog pečata. Nažalost, prigodom provjere plemstva obiteljske grane u Županiji Komaron, u Gornjoj Ugarskoj, nije predočena grbovnica. U Nacionalnom zemaljskom arhivu u Budimpešti postoje dvije signature o plemstvu ove obitelji.¹⁸

Opis grba, po svojoj prilici boje bi bile sljedeće: u crvenom štitu pojavljuje se s dvojnim repom zlatni lav u hodu koji u desnoj šapi drži mač. Na štitu sa zlatnom krunom okrunjeni otvoreni vojni šljem s ukrasom s lavom u štitu koji je u porastu. Na obje strane štita nalazi se crveno-zlatni držač šljema.

Obitelj Grdenić rasprostranjena je bila u Županijama Mošon, Šopron i Komaron; među njima bilo je službenika u komori bečkog dvora, bilo redovnika pavlina i dominikanaca, jedan je član obitelji bio provizor u službi grofova Esterházy.¹⁹

Prvi član ove obitelji u Pečuhu bio je Nikola, čizmar, popisao 1697.²⁰ Među popisnicima vinskih daća nalazi se Nikola Grdenić (upisano Grednics Miklós) koji je plaćao vinsku daću od 20 pinta vina.²¹

Đuro Grdenić je pred Županijskom skupštinom svoje plemstvo potvrdio 28. veljače 1736., naime Zagrebačka i Križevačka županija je potvrdila u izdatom dokumentu 24. svibnja 1735. plemstvo obitelji Grdenić koje je potvrđeno 10. srpnja 1734. od Turopoljske plemićke općine. Podnositelj molbe predstavio je kraljevsku darovanicu dodijeljenu Šimi Grdeniću 1495. godine. Prema spisu iz 1715. pred sabrom staleža Hrvatske, Slavonije u Dalmaciji predočena je grbovnica²² obitelji Grdenić koja je obznajena na Plemićkom saboru u Turopolju.²³

Ova povelja je vjerojatno jedna od potvrde darovnica crkvenom plemstvu ili predijalacima.²⁴ Obveznica izdata je 18. 04. 1520. od strane Kaptola u Zagrebu, u njoj se navode imena obitelji predija-

¹⁶ MNL BML IV. (Megyei Törvényhatóságok és Törvényhatóságú Városok, Baranya Vármegye Nemesi Közgylésének iratai) 1.g (Nemesi összírások, számadások) 18., 19. 20. tétel – Nemesek és honorátorok összeírása (Popis plemića i honoraciona)

¹⁷ Isto.

¹⁸ Magyar Kancelláriai Levéltár - Litterae Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici - 1755 - N°. 285.; N10 - Regnicolaris Levéltár - Archivum locumtenentiale Francisci ducis Lotharingiae - Ladula 20. - F. 1. - N°. 11. Rechtsgekehrter doppelschw. Löwe, in der erhobenen Rechten einen Krummsäbel haltend. Kleinod: Der Löwe wachsend. Decken: (Siegel d. d. 1766 des Johann Gerdenich, "jur. asses-sor" der adeligen Gemeinde von Turopolje, in d. kroat. Landesarchive: Process. I. 336). Alter Adel von Turopolje, noch dort blühend. Führt häufig das Prädikat "von Jerebich". Autor se zahvaljuje Zsoltu Zygrayju na dostavljenim podacima.

¹⁹ Autor se zahvaljuje Zsoltu Zsigrayju na dostavljenim podacima.

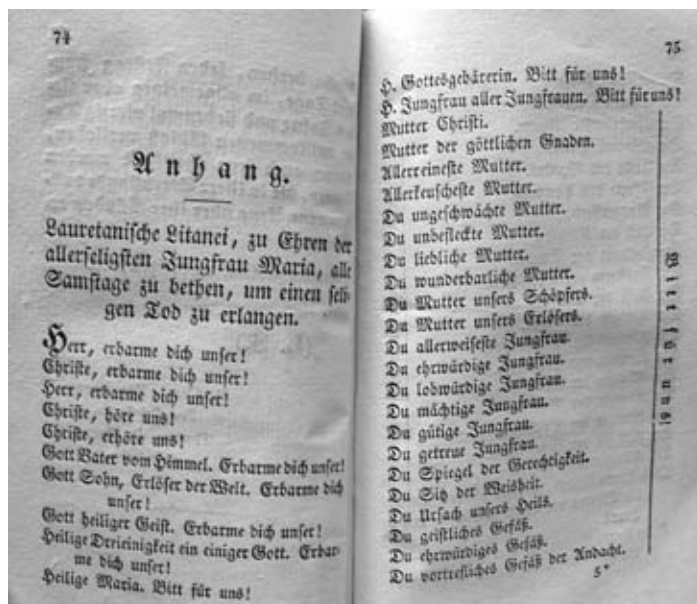
²⁰ MORÓ, 1987: 58.

²¹ FRANKOVIĆ, 1987: 132.

²² Duplikat grbovnice nalazi se u Kaptolskom arhivu u Bratislavi.

²³ MNL BML Spis je sa latinskog na mađarski prevodio Zsolt Zsigray.

²⁴ Predijalci se nazivaju i crkvenim plemstvom u Zagrebu i okolici, ali u Slavoniji oni mogu biti i svetovni plemići. Autor se zahvaljuje na dostavljenom podatku Gáboru Szeberényiju.

Slika 5. Kazalo Grdenićeve knjige iz 1841. godine

Slika 6. Knjiga Stipana Grdenića na mađarskom jeziku iz 1839. godine

laca, među njima Andrija, Toma i Balint Grdenić, kao i Zethaneka²⁵ Gerdynycha.²⁶ No ne možemo šutke proći ni pored imena Maiora Mlaka-i (Mlakaškog ili iz Mlake) Pavla Krwpycha. Moglo bi se pretpostaviti da je prezime Krupić možda poslužilo nekadašnjem pečuskom đaku, piscu Augustu Šenoi u njegovom romanu *Zlatarovo zlato* da bi ovim prezimenom nazvao neke svoje aktere.

²⁵ Možda je bio zet u obitelji Grdinić, odnosno Grdenić.

²⁶ Stara signatura: Q 234 / 488 DIPLOMATIKAI LEVÉLTÁR (Q szekció) • Családi levéltárak (bezfondovni fondovi) • Hunyadi család (Obitelj Hunjadi) (Q 234). Autoru se zahvaljuje Zsoltu Zsigrayu koji mu je dostavio Regesta: feria quarta proxima quasimodo (ništa više). Zagrebački kaptol javlja da su predijalni plemići u zagrebačkoj županiji: Mirko Zorhych, Antun Faber Antal, Grgur Wgryn, Nikola Phylpoych, Pavao Satrych, Pavao Faber, Petar Arbamazych, Đuro Sabowych, Đuro Thernynych, Bartol Lectorych, Maior Lompnyca-i zet mu Zthanko, Benka, Petar Sabarych, Balther Sywkowych, Mihajlo Myxych, Kysobres-i Pavao Loncharych, Petar Wolarych, Luka Haysthak, Berlek Vidynoych, Quirinus Gywrgych, Ivan Jagneych, Ivan Ztanchych, Nikola Vydynoych, Đuro Throbsethych, Petar Basthewych, Martin Chrenkowych, Lwkawecz-i Petar Zedmak, Lwsse-i Štefan Jankechych, Tobijaš Pathrychewych, Đuro Pethrycherwyc, Martin Wanych, Petar Wanych, Petar Mezar, Ivan Dewanych, Tobijaš Domjankoych, Đuro Domjankoych, Mihajlo Domjankoych, Ivan Domjankoych, Hrasthye-i Petar Moskowych i njegov sin: Nikola, Martin Modych, Maior Mlaka-i Pavao Krwpych, Dobranyczy-i Petar Kwssewych, jedan drugi Petar Kwssewch, Fabijan Krazych, Toma Kerpez, Đuro Kerpych, Gwzthynnyczai Fabijan Gerssethych, Woynowsthy Marko Swssych, Pavao Ozwethkoych, Šimo Santorych, Andrija Balwzych, Martin Breznachych, Đuro Kordekoych, Toma Kordekoych, Martin Breznachych, Blaž Malchych, Andrija Swchych, Zethanek Gerdynych, Šimo Kozych, Andrija Gerdenych, Đuro Kozych, Toma Opahtych, Toma Gerdenych, Balint Gerdenych, Šimo Zterkowych, Jarchychy Toma Petowrych, Wokomerychy Nikola Folgas, Jakob Swthych, Šimo Glagolych, Pavao Verbanchych, Petar Kyzdawchych, Petar Verbanchych, Bwkowsthak-i Tobijaš Thrwpech, Đuro Petrychkowych, Marko Zmolkowych, Dragonosthy Andrija Radenych, Ambrozije Hawydych, Mirko Paulethych, Filip Radnych, Rodmanczy Filip Kerznarych, Petar Kerznarych, Ambrek Swpanych, Benedek Jardanych i Mihajlo Kwharych koji su pred njime vlastito priznali: Prihvaćaju i usvajaju svakojaku poslušnost, službu i obaveze plaćanja, koje su oni sami ili njihovi roditelji ili šukundjeda i dotada ispunjavali prema vlasnicima Medwewara (Medvedgrad) i Lwkawecz-a (Lukavec) te prema markgrofu Đuri Brandenburškom i njegovim precima.

Drugi dio je dodatni nacrt. Tek što je pročitana izjava i više predijalaca iz Lukavca je prosvjedovala protiv izjave te kaptolu zabranila izdavanje gornje povelje sa fassi-jom, zbog toga da kralj izda zapovijest i da povelja bude izdata "non obstante contradictione quorumcunque". – Izvor regeste: MNL regesta.

PRILIKE U ŽUPNOM UREDU CRKVE SV. AUGUSTINA TE PRETENZIJE STIPANA GRDENIĆA

O djelatnosti župnika Crkve Sv. Augustina u Pečuhu Stjepana Grdenića imamo srazmjerno velik broj njegovih pisama na latinskom i mađarskom jeziku, od 1821. sve do njegove smrti 1848. godine.

Glede objektivnog pristupa o djelovanju ove hrvatske katoličke župe valja istaći da je u datoj Budimskoj četvrti hrvatski živalj brojčano znatno nadmašio sve ostale, ali je u njoj bilo i njemačkih i mađarskih vjernika. U liturgiji sva tri jezika bila su ravnopravna, a dušobrižnici na čelu župe Crkve sv. Augustina valjali su dobro pozvati i služiti se tim jezicima, da bi i na taj način zadovoljili očekivanjima svojih vjernika.

No smrću župnika Ivana Radnića 1794. iskrsnuli su neočekivani i nepoželjni događaji koji su izazivali nepotrebne tenzije, naime crkvene vlasti nastojale su na čelo župe ustoličiti župnika koji nije poznao hrvatski jezik. (U zagradi navodimo da nije isključen mogući postupak koji je imao za cilj da se u djelo sprovedu odluke Požunskog sabora donesene 1792. godine, jest da mađarski jezik postane zvanični u trojednoj kraljevini, zbog čega su hrvatski staleži oštro prosvjedovali, a pečuški Hrvati također na svoj način reagirali, o čemu će u nastavku još biti riječi. Valja istaći da je 1794. ukinuta mjesna hrvatska (ilirska) i njemačka škola, također iste je godine obustvaljena nastava hrvatskih mladića u Segedinu. Smramo da to nije pusta koincidencija, već početak dugotrajnog procesa denacionalizacije narodnosti u Ugarskoj Kraljevini, čije se krajnje ishodište nije moglo unaprijed predvidjeti te imalo pogubne posljedice kako za nacionalne zajednice tako i za Mađarsku.) Iz prosvjednog pisma hrvatske zajednice 1794. Budimske četvrti postaje razvidno da ne žele prihvatiti takvog župnika koji ne poznaje hrvatski jezik.

Mađarskom pritisku hrvatsko stanovništvo se je opiralo te se s pravom obratilo gradskoj upravi Pečuha s molbom u kojoj se između ostaloga navodi:

"Župnik Radnić premješten je u Lančuk,²⁷ a te su promijene uslijedile iznenada, došebrižnikom postao je pater Bruno,²⁸ koji je premještan na drugo mjesto [...] a hrvatska općina koja je u Budimskom gradu najbrojnija, na svom materinskom jeziku svoja kršćanska katolička učenja u obuci pobožnosti uvježbava, pripremajući se tako iz dana u dan da se djeca pitomaca pripremi, te da ih se uvede u kršćanski nauk, i u više takvih Božjih znanosti čudesnih, odgajajući ih i vodeći o njima skrb – ovaj je naš duhovni otac od nas preseljen –, te umjesto njega – a mi čuvši o predstojećoj inauguraciji štovanog gospodina župnika u Hetvéhelyu²⁹ Koháryja –, što nam je prouzrokovalo duševnu bol i zbog toga jer gospodin župnik jedino mađarski i njemački jezik govori, a toski³⁰ možda i zna, ali njegova uporaba hrvatskog jezika čak se i ne može iskusiti. Cijenjeno Vijeće! Tko će, dakle, s maloljetnom djecom, koja su brojna, uvježbavati na hrvatskom jeziku duhovna učenja? A tko će biti taj koji će nama na hrvatskom znati pojasniti Božje propovijedi? Tko će biti taj koji će zapovijedi Matere Crkve Evangelij i Sveto Pismo, koje se odnosi na nas, u stvarnosti pojasniti nam? [...]"³¹

Podnositelji zamolbe, koji se identificiraju sa pripadnicima "hrvatke nacije" (hrvatskog naroda – *autorova opaska*) prijete se, naime upozoravaju da u protivnom ukinit će svoju "staru neizrecivu revnost" prema Crkvi, te ako će im biti Koháry postavljen za župnika "izostajat ćemo iz dolaska u Svetu Crkvu sve dotkle, dokle nećemo dobiti takvog svetog oca koji naš nacionalni jezik dobro razumije i poznaje te će nas navedoti na vječito blaženstvo, i bit će naš vođa". U miroljubivom tomu iznose i ovo: "Kao drugo, nećemo biti protiv takvog duhovnog oca koji da se ovamo odredi, a koji podjednako zna mađarski, hrvatski i njemački, jer je u našem gradu i takav dušobrižnik upravo i potreban". S pravom ističu da "U Budimskom gradu najbrojnija je hrvatska nacija [...] Molimo da Glavni popovski red bla-

²⁷ Lánycsók u blizini Mohača. Nekada je u naselju bilo i hrvatskog (šokačkog) stanovništva.

²⁸ Vjerojatno isusovac.

²⁹ Hetvehely.

³⁰ Slovački jezik.

³¹ MNL BML Pécsi Városi Tanács iratai 1794. (Spisi Gradskog vijeća u Pečuhu) N. 1559. Kutija IV. 1. g. 1-20; SAROSÁ CZ 89-90, 183.

goizvoli dobro ispitati stvari [...]" Potpis hrvatski građani i stanovnici Budimskog grada.³² No ishod prosvjeda hrvatskih građana bio je takav da se Koháry (Koharics) János 1794. unatoč ogorčenih i obrazloženih pokušaja predstavnika "hrvatske nacije" ipak popunio upražnjeno mjesto bivšeg župnika, iako nedugo, sve do svoje smrti 22. veljače 1795.

Ovu istrgnutu epizodu iz prošlosti župne Crkve sv. Augustina u Pečuhu smatrali smo važnim iznijeti da bi se na taj način poželjeno i potrebno ozračje datih povijesnih prilika u tom gradu podno gore Mečec na neki način i ocrtalo i pojasnilo.

No nastavljajući našu priču o prepoštu Stipanu Grdeniću navodimo da je u svojoj 58-oj godini želio zauzeti upražnjeno mjesto Alajoša Kremma, župnika tzv. Belvaroške crkve, iznoseći u svojoj zamolbi važne pojedinosti i o samome sebi, i o njegovim tiskanim knjigama.

Rodoljub sam, tj. rođen u centru grada, stoga želio bih svojim sugrađanima u središtu grada služiti kao duhovni pastir.

Nema od mene zaslužnijeg pečušskog svećenika, naime ja već od 1821. godine nosim teret dana i općine velike i prostrane župe, nastojeći u svakoj prilici promaknuti na dobrobit, korist i na sticanje dobra glasa Grada, vodeći skrb o duševnom blaženstvu građana, zato sam i razlogom o svom trošku izdao knjige u 9000 primjeraka na mađarskom, njemačkom i hrvatskom jeziku, odbijajući od sebe i ono najpotrebnije, samo da bih uznepredio Božju slavu i štovanje Blažene Djevice Marije te duševno blaženstvo svojih sugrađana.

Vjernici u gradskom središtu me vole i zbog toga, jer poznajem sva tri jezika koja su u modi, a mnogi me poznaju još iz dvoja djetinjstva.

U svojoj nazadovajućoj dobi mogao bih također zadovoljiti župnim obavezama gradskog središta, ali ne u takvoj mjeri u Budimskoj četvrti, te i zbog toga molim štovano Vijeće da blagoizvoli mojoj molbi udovoljiti.

Svoje zasluge ne bih predbrojio, cijenjeno Vijeće zna o njima, te ih je i javno službeno i priznalo, kao što o tome svjedoči i diploma koju ovdje prilažem, a koju sam bio sretan dobiti od samoga Cijenjena Vijeća.

Već sam prepošt, a kao takav svoj bih ured time odmah i resio.

[...]

U Pečuhu 4. ožujka 1846.³³

Ova župa je pripadala gradskoj četvrti u kojoj su bili najbrojniji njemačku vjernici te kandidati da zadovoljili uvjetima za popunjenje upražnjene župnikove stolice trebali su pored mađarskog poznavati i njemački jezik. Bilo je ukupno devet kandidata s potrebitim poznavanjem mađarskog i njemačkog jezika, a među njima treći, hrvatski jezik govorili su Stipan Grdenić i György Finta.³⁴ Grdenićeva kandidatura nije prošla te je sve do smrti ostao u svojem ranijem zvanju.

³² Isto.

³³ MNL BML Pécsi Városi Tanács iratai 1794. (Spisi Gradskog vijeća u Pečuhu) N. 1846. Kutija IV. 1. g. 1-20; SAROSÁ CZ 89-90, 183. Iz Grdenićeva zamolbe na mađarskom jeziku:

Hazafi vagyok, azaz a belvárosban születtem, szeretnék tehát belvárosi polgártársdaimnak mint lelki pásztor szolgálni. Nincs nálmnál érdemessebb pécsi (olvashatatlan bejegyzés – a szerző észrevétele) pap, minthogymár 1821 év óta hordom a napnak sulyát és a kőségnek terhét nagy és kiterjedt plébániában, mindenkoron a Városnak jollétét hasznát és jo hirét nevét iparkodván előmozdítani és gondoskodván polgárainak lelki üdvösségéről, mellynek okáért 9000 példány magyar, német és horvát könyveket nyomattam ki saját költségeimen, megvonván magamtól még a' szükségeseket is, csak hogy Isten dicsőségét boldogságos Asszonyunk Maria tiszteletét és polgár társaim lelki üdvösségét előmozdithassam. Szeretnek a' belvárosi hivek azért is, mivel mind a' három divatozo nyelvet tudom, és sokan már gyermekségük óta ismérnek. Hanyatló koromba eleget tehetek ugyan a' belvárosi plébániabeli kötelsségeknél, de nem annyira a budai külvárosinak, miért ezen tekintetből is kérem a' tekintetes Tanácsot meltoztassék kérelmemet teljesíteni. Érdemeimet rendre nem akarom előszámlálni, tudja és nyilvánosan hivatalosan elismérte azokat a tekin Tanács, mint bizonyítja azon oklevél, mellyet voltam magától a' tekintetes Tanácstól nyerni. Prépost vagyok már, és ennél fogva is diszt szerzendek azonnal uj hivatalomnak. Pécsset 4 márc. 1846.

³⁴ Isto.

Poslije smrti Stipana Grdenića (9. siječnja 1848. godine) upražnjeno župnikovo mjesto sedam kandidata je željelo popuniti, od kojih u svojim zamolbama Gradskom vijeću ističu svoje pečuško podrijetlo, a svih njih govorili su tri jezika, jest da propovijedi, krštenja, vjenčanja i sahrane održavaju na jezicima narodnosti na kojima komuniciraju sa svojim vjernicima. Mađu kandidatima našao se je Josip Gado (29 g.) rodom iz Pečuha, zaređen za svenika 1844., kapelan u Harkanovcima, poziva se da govori mađarski, hrvatski i njemački jezik. Hrvatska zajednica u Pečuhu u posebnoj zamolbi na mađarskom jeziku njemu je dala podršku. U biskupskoj primjedbi navodi se: "Još nije stekao potrebna iskustva da bi s uspjehom mogao upravljati jednu takvu brojnu župu s njezinim nametima." Među kandidatima našao se je Ivan Marković (66 g.) župnik u Njemetu (Németi), Ferenc Stiminger (33 g.), pomoćni dušobrižnik, Josip Lukanović, zamjenik župnika Crkve sv. Augustina koji je već 33 godine bio ovdje u službi, Josip Martinković (61 g.), posvećen za svećenika 1810. a koji je u Radikovcima župnik od 1828., na petom mjestu Ivan Capjak (39 g.), od 1844. župnik u Lukovišću (Lakócsa) i Gustav Pucher (32 g.), rodom iz Pečuha, koji "mađarski i njemački dobro a hrvatski osrednje govori".³⁵ Za župnika izabran je Josip Martinković. Umro je 8. veljače 1851. godine a na njegovo mjesto zauzeli Puchner.

No za vrijeme Mađarske 48-aške građanske revolucije došlo je i u samom kleru do polarizacije glede zauzimanja stava prema događajima. Oko kapelana Antuna Regena Crkve sv. Augustina okupilo se je preko trideset hrvatskih mladića, jedni u sjemeništu, drugi na pravoslavnoj akademiji, a i Hrvata časnika i mjesnoj posadi.

"Kroz duže vremena opažao sam, da mi i pečujaska fukara o zlu misli, ali u onom mladenačkom ilirskom oduševljenju, koje je za onda ovladalo mojom dušom, bio sam pripravan i glavu položiti za domovinu."³⁶

Regen bojeći se od represalija bježi preko Drave na sigurnije mjesto. Ovo navodimo zbog složenih okolnosti koje su vladale u redovima pečuških Hrvata, glede jasnijeg i objektivnog sagledavanja date problematike, a ne iz nekih nacionalnih ili nacionalističkih pobuda, bilo da dolaze s ma koje strane.

MOLITVENIK VRATA NEBESKA

Hrvatski (slavonski) književnik i skupljač narodnog blaga Hrvata u Pečuhu i okolici, Nikola Tordinac prije svoje smrti posjetivši svoju rodbinu u ovom gradu zapisuje:

"Hrvati ovdje ljube svoju vjeru. Pečuški Hrvati imadu svoju posebnu župu [...] Augustinsku hrvatsku župu na Budimskoj kapiji. [...] Milina je gledati i slušati u crkvi kako svaka žena i djevojka nedjeljama i svetkovinama pred sobom drži Gerdenićev molitvenik iz kog umiljno i skladno pjeva."

Mjesni hrvatski živalj ijekavskog izgovora, svoju je bogatu običajnu baštinu prakticirao u svim prigodama vezanim za svagdanji život i crkvene blagdane.³⁷

U crkvenoj službi i odgoju vjernika u kršćanskim krepostima javljala se velika potreba za što su i u edukacijskom smislu pogodovali i hrvatski molitvenici. Grdenić u svećeničkoj službi već sa dovoljno stečenih iskustava izdaje u Pečuhu svoj prvijenac, molitvenik i pjesmaricu pod naslovom *Molitvena knjiga Vrata nebeska nazvana iz razlicsutih knjigah, u jedno sastavljena za duhovnu korist illiricskoga naroda po Stipanu Gerdenichu prepostha S. Pavla aposthola od Nyír Pályi, Pecsujskog' Králskog' Városha S. Augustina czerkve paroku, mnogo poshtovani duhovni, kako takodjer plemenite Baranye Vármegye sudne stolice prisidniku. Pervi put na svitlost izlazi. U Pecsuhu, pritiskana u slovarnici Mudroucsne skule biskupove. 1837.*³⁸

Grdenićeva molitvena knjiga *Vrata nebeska* [...] nije bilo izvorno djelo, nego, "iz različitih knjiga u jedno sastavljena", stoji i u šestom izdanju, tiskane novim hrvatskim pravopisom u Budimu, u tiskari

³⁵ Isto.

³⁶ ŽERAV, 1919: 89., navodi ANGYAL, 1970: 87.

³⁷ KR PAN, 1991: 72.

³⁸ Primjerak knjige nalazi se u Knjižnici Klimo u Pečuhu. Autor se zahvaljuje na pomoći Éve Smelczer-Pohánka, rukovoditeljici Odjela povijesne zbirke knjižnice.

"Martina Bagóa i sina" (1863.), te je i stilski dotjerana. Prvo izdanje tiskano je u Pečuhu u tiskari ("solo-varnici") Biskupskog lyceja, kako ju Grdenić naziva u "Mudroučnoj škuli".

Velika potražnja za knjigom na narodnom jeziku rezultirala je njezinim drugim izdanjem god. 1845. u Pečuhu, da bi ju Marijan Jajić 1855. po treći put izdao kod Alojzija Bučanskog u Pešti, a postoji i četvrto izdanje, kao i peto i šesto.

Stipan Grdenić u uvodnim riječima ovako se obraća svojim čitateljima:

"Bogoljubnome Štiocu.

Svaki Csovik jest Pastir Dushe svoje, kojumuje Bog ú ruke njegove Dao, da nju Csuva, i da ima dati razlog, kakojuje csuvaro: Zato svaki csovik duxanje Dushu svoju csuvati, paziti, navlastito s- Molitvom, kakoje csinio S. Martin Biskup [...]"

Ispod toga kosim slovima ističe:

Nek ustane stobom molitva, nek obnoch na posteljji bdi stobom neka hodi stobom pa svakome mistu.

Grdenić daje savjete i upute na koji se način valja moliti i gdje:

"[...] ú Cerkvi, ili kod kuche, gdi neima nikakve vike, smetnje, niti razgovora, da kleknesh na kolina, pak da csinish ú pameti tvojoj, daje prid tobom Bog, i da hoche stobomse razgovarati: jere oni koi ustma moli, Bogu govori, a oni koi s- pamechu moli, Bog njemu govori. Tada ucsini dillo od vire ú pameti samo mislechi po ovi nacsin: *Virujem iz svega serdca, da ti Boxe pravi i jedini jesi ovdí kod mene, kako sam duxan Virovati, dasi svagdi, navlastito ú Prisetome Sakramentu Oltara.*"

Nadalje u predgovoru ističe važnost ljubavi, poniznosti i "uzterpljnja". Uspoređuje čovjeka vjernika sa svetim anđelima "na Nebesi", ali čovjek nije mogućan Boga tako ljubiti kao anđeli jer je "[...] jedno blato, i jedno nishto". Od Boga se očekuje "spasenje illi oproshtenje grihah".

Stipan Grdenić, "Preposht, i Parok" svoj je predgovor napisao "U Pecsuhu dana desetoga Míseca Sicsnja Godine 1837." te moli svoje čitatelje:

Dusha tvoja otvorena; gdi prid strashnim sudcem Boga za me moli, koisam bi ovu knjixicu popisao i spravio, sluxise s- njom, ostaj ú ljubavi, i miru Boxjemu zdrav, ovoti xelim iz serdca. Budi faljen Isus na sve vike, vika, Amen.

U prvom izdanju molitvenika navede se crkveni blagdani od 1837., dok u šestom od 1895. do 1921., zapravo, koja svetkovina na koji dan pada:

"Nacsin za poznati Vrimena i Svetkovine (1837.) U šestom izdanju: Način saznati vrime Svetkovinah, koje se priko godine priminuju primjerice Sedamdesetnica, Čista Srida, Uskrs, Spasovo, Duhovi, Brašančevo i I. Nedil. Advent."

Svi su u njemu mjeseci označeni sa dva naziva, od prvog izdanja dakako i u šestom: *Sičanj, Januarius* [...] *Prosinac, December*. Prvi dan u godini slovio je kao *Obrizov*.(anje) *Gosp*.(odinovo) *ili mlado Lito* (Nova godina).

I u Grdenićevom ranijem izdanju molitvenika postoje upute, savjeti, glede "*Stvari ossobite za znanje svakomu potribite* [...]" U tom malom kodeksu praktično ne samo što su označeni svi crkveni blagdani i svetkovine, već:

Od pírova znati valja. [...]

"*Od posta znati valja.* Od Uskersa nejma zapodvidnog Posta do Subote u Ocsi Duhova. Takodjer Brashan csevo (sic!), Miholje, Mala Gospoina, tri Kraljah, Svitlo Marinje, premdasu Svetkovine velike, neimadu Posta zapovidnoga [...]"

Znati valja još. Kada prid kojim Svetcem najdesh ovakvu Zvirdicu (sic!) * ondase oni Dan slobodno more raditi od Misna Doba, kao i drugi, i tresi (sic!) Dan Uskérsa, Duhovah i Boxicsa. A gdi pako najdesh ovakovi Krixics + ondase sav dugi Dan nesmie raditi, kao ni u Nedilju, ni na Spasov Dan; i na Braschancevo.

Molitvenik sadrži i molitve (jutarnje, Molitvu Svetog Augustina, Molitvu Sinu Božjemu, Molitvu Duhu Svetome, Molitvu Svetome Trojstvu, Molitvu Anđelu Čuvaru, Molitvu u večer, prije nego se počme misa, pod misom itd.), ima još u njemu molitava za litanije i *pisme*, a tiskan je na štokavskoj ikavici kao i ostala Grdenićeva djela.

No molitvenik *Vrata nebeska* sadrži posebno poglavlje (od 203. str.) pod naslovom *Shtovanje sedam blagdanih svetkovinah Blaxene Divice Marie. Za duhovnu korist illirickoga naroda iz latinskog jezika na slavni iliricki prinesheno. Pervi put, na svitlost izlazi*.

Valja naglasiti kako se ovaj molitvenik i danas rabi, pomno čuva među Hrvatima (podravski Hrvati, Šokci, Bošnjaci, Bunjevci), i na pragu Budimpešte, u Anžabegu, u domu Blaža Dunavölgyija, čija se je obitelj prezivala Stojčić, još su ga imali 1980.³⁹ Molitvenik je i autoru ovih redaka poklonio posljednji čakavac, Josip Kasonić u sjevernobaranjskom Hajmašu (Nagyhajmás) nedakelo Dombóvára, koji nas je početkom 2012. zauvijek napustio. Na internet je postavljen Grdeničev molitvenik *Vrata nebeska* i u njemu neki upisi o najvažnijim momentima date bunjevačke obitelji (rođenje djece) na svom narječju u Somboru ali mađarskim slovima, baš kao i u naših Hrvata diljem Mađarske.⁴⁰ Radi li se o slučajnoj koezistenciji? Smatramo kako bi to bila posljedica ukinuća nastave hrvatskog jezika u hrvatskim sredinama. U najnovijem broju *Hrvatskog kalendara 2013.* isto se uočava da se desljećima pomno čuvao i u podravskim Martincima (Felsőszentmárton).⁴¹ Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu raspoložuje primjerkom molitvenika, a Grdeničeve propovijedi nalaze se u Varaždinu⁴² i Križevcima.⁴³ Molitvena knjiga *Vrata nebeska* Pečuh 1837. – prvo izdanje – ima i knjižnica u Slavonskom Brodu, kao i pečuškoj knjižnici tzv. "Klimo Könyvtár". Ovaj molitvenik u Pečuhu 1845. "Drugi put na svitlost izlazi" te imaju u svom knjižnom fondu knjižnice u Iloku i Vukovaru.⁴⁴

Grdeničev jezik je živ, dinamičan, čist i lijep.

Književnik Stipan Grdenić u svojoj molitvenoj knjizi (šesto izdanje) na samom kraju donosi i kraći stih:

Bogu hvala na početku,
I poslidnjem ovom reduku.

USTROJAVANJE KULTA GOSPE U DUHU BAROKA

Učvršćivanje kulta Bogorodice na južnobaranjskim prostorima Pečuške biskupije još je prije Stipana Grdenića otpočeo Antun Josip Turković koji izdaje *Pozdravljenje skoim – sornje Ossicske varoshi, Réthfale i Gravicza parok po prigodi ulazenja u Petcsu mlogo poshtovanih bratcsjah od milloserdgya plemenite varoshane Petcsujske* (Ossiku 1796, I. M. Divalt. 28 p).⁴⁵ U zbirčici su objavljeni stihovi posvećeni Sniježnoj Gospi u Pečuhu. Interstrktualna analiza autorovih pjesničkih zahvata odvela bi nas predaleko, stoga odustajemo od njezine obrade.

No o Grdeničevom drugom djelu na tri jezika ima navoda također kod Nikole Tordinca:

"Izdade na trojakom jeziku knjigu u slavu sedam glavnih svetkovina B(lažene) D(jevice) M(arije). Knjige su mu pisane starinskim pravopisom i ikavskim narječjem, a jezik mu je srednje ruke, građen po latinskom kalupu."

³⁹ KRPAN, 1991: 71.

⁴⁰ Internet: <http://bunjevackiroduoslov.blogspot.hu/2008/01/jezik-i-pismo-somborskih-bunjevaca-u-19.html> (posjet 2. siječnja 2013.)

⁴¹ BARIĆ, 2012: 90-91. "Očito da je molitvenik pod naslovom *Vrata nebeska* bio stalno i najomiljenije štivo moje tetke, na što ukazuju i mnoge bilješke nabožnoga sadržaja zapisane olovkom na praznim stranicama molitvenika, ali i na kariranom, iz školske bilježnice izvađenim listićima pisanim onovremenim perom ljubičastom tintom. Mislim da je nepotrebno naglašavati da je sve svoje bilješke i zapise tetka vodila na hrvatskom jeziku, dakako, na mjesnom martinačkom govoru, jer u vrijeme dok je ona pohađala osnovnu školu u Martincima (a rođena je 1920. g.), u Horthyjevoj Mađarskoj bila je zabranjena nastava hrvatskog jezika, čime se ujedno daje i odgovor i objašnjenje zašto je ona i drugi koji su školovani u međuraču pisali hrvatski mađarskim slovopisom i pravopisom".

⁴² Autor se zahvaljuje Luki Marijanoviću na dostavljenom podatku.

⁴³ Pripočeo knjižničar u Križevcima Ozren Blagec.

⁴⁴ Autor se zahvaljuje Emanuelu Hošku na dostavljenom podatku.

⁴⁵ Klimó Könyvtár Pécs, signatura MNF:11918

Tordinčev navod o "trojakom jeziku" odnosio bi se na mađarski, hrvatski i njemački jezik koji je za vrijeme njegova boravka u gradu Pečuhu bio još u uporabi. Ova su dva potonja jezika koncem stoljeća XIX. bili potisnuti i postupno ukinuti u uporabi crkvene liturgije te su uoči Prvog svetskog rata i u potpunosti nestali.

Grdenić ne gubivši iz vida tadašnji sastav pečušskog pučanstva svega je za 4-5 godina izdao o svom trošku u 9 tisuća primjeraka djelo na hrvatskome *Štovanje sedam blagdana svetkovina Blažene Djevice Marije*, pod mađarskim baslovom *Tisztelt oszlop Mária hét jelesebb ünnepére szentelve*⁴⁶ a na njemačkom *Andachtsübungen an den sieben vorzüglichsten Marienfesten*. Na predlistu mađarskog izdanja piše: "Stipan Gerdenić, naslovni prepošt Nyír-Pályi, crkveni županijski svećenik nazvane (crkve) o Svetom Augustinu slobodnog kraljevskog grada Pečuha, sudca sudskog stola slobodne stolice i ugledne Baranjske varmeđije. 1839. u Pečuhu. Tiskano u biskupskom licejskom knjigoizdavačkom zavodu slobodnog kraljevskog grada. Po plemenitom Benjáminu Nagyu,"⁴⁷ te kod njemačkog izdanja navodi se: *aus dem Lateinischen übersetzt von Stephan Gerdenich, Fünfkirchen: Lyc. Buchdruckerei, 1841.*⁴⁸

Ovi njegovi radovi kako i sâm piše prevedeni su sa latinskog jezika. Mišljenja smo da izvrsno mogu poslužiti za interstrukturnu analizu, što bi moglo postati predmetom istraživača date problematike.

Grdenićeve pokušaji za Mariološko ustrojstvo u prvoj polovici 19. stoljeća mogu se smatrati baroknima, s obzirom da takve manire i sadrže, naime barok nije tragom nestao u doba prosvjetiteljstva, pogotovu ne u Hrvata na jugu Mađarske. On će oživjeti zahvaljajući djelovanju Stipana Grdenića i naići na pravi odjek, kako u gradskoj sredini pečušskog hrvatskog živilja, tako i u zatvorenim hrvatska naseljima, gdje se etnički identitet očuvao sve do naših dana. Naravno, na očuvanju i razvoju hrvatskog identiteta značajno su utjecali elementi religijsko-crkvenog života. Bilo je važno širenje i čuvanje hrvatskih religijskih običaja i pjesama. Svećenik Stepan Grdenić je svojim iznova tiskanim molitvenikom *Vrata nebeska*, trojezičnim knjižicama o Gospi i propovijedima zaista bio na duhovnu korist, kako i sâm navodi, svog "iliričkog naroda", značajno je utjecao na čuvanje hrvatskog jezika i identiteta baranjskih, podravskih, a posebice pečuških Hrvata. Da je to tako svjedočanstva nailazimo i u leksiku npr. podravskog ekavskog dijaleka, dakako i u uvriježenom i utemeljenom nazivu "Divica Marija" i slično, ali istraživanje ove problematike također nije predmet našeg rada.

Dalo bi se istaći kako religija i etnički identitet hrvatskog živilja na selu i u Pečuhu usko su bili povezani. Katolička Crkva u Ugarskoj za vrijeme Gerdenićeva djelovanja i zbog složenih povijesnih, društvenih, vjerskih i kulturnih prilika u duhu Tridenstkih odluka donešenih još 1563. podržavala je višejezičnu praksu i u liturgiji uporabu materinskog jezika. No ne smijemo gubiti iz vida da Crkva u Pečuhu svoju opstojnost može uostalom zahvaliti hrvatskom stanovništvu (pod Osmanlijama 1543.-1686. dubrovačkoj trgovačkoj koloniji, djelovanju isusovaca i franjevac) koji nije prešao na kalvinizam, također ostali su i bez odjeka arijanizma (unitaraca), gajeći i jačajući svoju stoljetnu katoličku tradiciju. Valja naglasiti da protestantske crkve nastojale su ulogu Isusove majke, Svete Marije potisnuti. Stipan Grdenić je pravovremeno uočio potrebu svojih vjernika za molitvenom knjigom, za gajanjem Gospinog kulta u Hrvata, Nijemaca i Mađara i širenjem propovijedi (ona su bila svojstvena franjevcima, podjednako i protestantima) uvelike pridonjeo jačanju katoličke vjere i bogobožnosti na južnim prostorima Mađarske.

Barokno štovanje Marije učvršćavalo i izgrađivalo je duhovnu pjesmu s liturgijskom vrednotom, što je postalo glavnim obilježjem vjerskog života. Uz pjesmu u kojoj se štuje Marija, pojavljuju se i propovijedi, hodočašća, koja vode u Pečuh Sniježnoj Gospi, Đudskoj Gospi i Gospi u Turbetu (mađ. Turbék, nedaleko Sigetvara).

⁴⁶ Pécs 1839, Püspöki Lyceum. 108 p. 8 t. 17 cm. P.: I.888 Klímo Könyvtár Sz.P.IX.18

⁴⁷ *Tisztelt oszlop Mária hét jelesebb ünnepére szentelve*. Gerdenics István, Nyír-Páli czimzetes prépost, szab. kir. Pécs városi sz. Ágostonról nevezett egyház' megyés papja, a pécsi sz. szk. 's tek. Baranya vármegye tábla bírája által 1839. Pécsset, Nyomtatott a' kir. szab. püsp. lyc. könyvny. intézetben Nz. Nagy Benjámin által.

⁴⁸ Tudásközpont - Helyismereti Osztály, Jelzet (Signatura): PA 1610

Knjižica o Gospi i njezini pandani na mađarskom i njemačkom jeziku imale su za cilj gajiti, jačati i čuvati Gospin kult, uzimajući u obzir i sâm sastav pečuškog i baranjskog pučanstva, stoga su one tiskane na tri jezika. Možda je Grdenića na višejezično prevođenje mogla potaknuti i postojeća kapela Sniježne Gospe u samome gradu Pečuhu na brdici Teće (Tettye) u kojoj su se tronacionalni vjernici također okupljali i prema ustaljenom redu služilo se euharističko slavlje zaredom na tri jezika, upravo kao i u naše dane. Ovamo hodačaste vjernici i iz obližnjih hrvatskih naselja u okolici Pečuha, no ne u zadnjem redu dolaze i sa Vancage (predgrađe Baje). Ipak mišljenja smo da je Grdenić pravovremeno primijetio da u tronacionalnom Pečuhu, gdje su jezici i u gradskoj službi sinova ovih nacija bili jednakopravni, katolički vjernici imaju svoje potrebe a njihove zahtijeva za štivom na materinskom jeziku valjalo bi podmiriti. U svom jednom pismu 1846. navodi kako je ovo djelo o svom trošku izdao u 9 tisuća primjeka. Nije potrebno nikakvo posebno objašnjenje da su mu knjige naišle na neočekivani odjek, bile kupovane i čitane te s pravom doživjele još višekratna izdanja, ali već jezički, stilski dotjerana i otisnuta Gajevim tipom slova.

Stipan Grdenić bio je prevoditelj datih tekstova o Gospi, on je naime prevodio, kako navodi, na tri jezika s "dijačkog" (latinskog) jezika. Međutim, ne navodi od kojeg/kojih latinskog/latinskih autora potječe njegov prijevod. U drugom djelu njegove molitvene knjige *Vrata nebeska...* koja sadrži u sebi *Štovanje sedam blagdana svetkovina Blažene Djevice Marije* uostalom stoji:

PRIDGOVOR

Marie Ljubovcu.

Malena ova Poboxnost, za uzmnocat tvoje prama Marii bogoljubstvo, sastavljena uzderxi u sebi Nacsin s'kojim Blagdan Marini Poboxno, i Sveto obderxavati moresch. – Sluxise indi ovom malenom bogoljubstva pomochju, koliko putáh Svetkovine Marine prikoGodine dolaziti budu. Sluxise uzderxat megju tolikim poghibelima neoskvernjenost, i druge milosti, koje po Utocsischiu Blaxene Divici zadobio budesh. Ovom malenom bogoljubstva pomochjom ako se budesh sluxio s' uxganostju Serdca, i poduffanjme u Mariu: stanovito derxim, da podpomaxen Snaxnim obranjenjem ove velike, milosti, i neoskvernjenosti, Matere, xelje tvoje, i vicnsju Slavu lashnje zadobiti budesh moch.

Na mađarskom jeziku iznosi i ovo, što se ne zapaža u hrvatskoj verziji jer je ona kraća:

"Blaženstvenoj Svetoj Mariji koja je bez griješnog začeca, Svetoj Materi vječite propovijedi, Kraljici Anđela, Ženi Nebesa i zemlje. Na njezinu pohvalu je najprije na mađarski jezik iz dijačkog prevodio knjižicu, koju autor daje, preporučava, posvećuje zalogom dubokog poštovanja najmilostivije Majke, najmilostivije zaštitnice, usrdno moleći da sa svojom zaštitom njegove vjernike i njega zaštićuje i ljubljenog svetog sina prema njima ublažuje."⁴⁹

Grdenić natojao je oživjeti i osvježiti svoje djelo posvećeno *Blaženoj Svetoj Mariji...* stoga donosi primjere iz njezina bezgrješnog života, uz postavljanje pitanja vjernicima radi njihove poduke. Na početnim stranicama sva tri djela navode misli uz otisnute slike na bakrorezu Svetog Bernardina o štovanju Marije, upućujući izravne riječi njezinim štovateljima.

Olako se zapaža kako je hrvatski tekst čak i strukturalno identičan s mađarskim.

⁴⁹ A' szeplő nélkül fogantatott Boldogságos Szűz Máriának az örök ige' Szentséges Anyának, angyalok királynéjának, menny 's a föld Asszonyának. Ezen ő ditséretére deákból először magyarra fordítatott könyvecskét mint legkegyesebb Anyja legkegyelmesebb pártfogója iránti mély tiszteletének zálogát adja, ajánlja, szenteli a' szerző esedezvén, hogy hiveit 's ötlet pártfogásával oltalmazza néki 's tisztelőinek légyen segítségül 's szerelmes sz. fiát irántuk engesztelje.

Svetkovina. Neoskvernjenog' Zacsetja Blaxene Divice Marie, Shtujese Osmi dan Miseca Prosinca.

Danas csinise Uspomena onoga Dana, u komu Prisveta Divica Maria ú utrobi svoje Svete Matere Anne brez oskvernjenja Istocsnoga Gria bilaje Zacseta. Ossobitaje ova prama Blaxenjoj Divici Boxja miloschja po kojoj Bog doshastu svoju Mater, nijedan csas pod doshastju Vraxjom nije biti pripustio.

Szűz Máriának Szeplőtelen Fogantatása. December 8-dik napján A' Titok.

Ma van emlékezete annak a' napnak mellyen Mária az ő Annyának Sz. Annának méhében eredeti vétek nélkül fogantaték. Különös kegyelme vala az Istennek a' Boldogságos Szűz iránt, hogy Őtet mint Istennek, jövendővbéli Annyát egy pillanatig sem akará az ördög hatalmában lenni.

U nastavku je mađarski tekst nadopunjen, znači ponešto je dulji od hrvatskog:

"Svejdčanstva: I. Od prve točke njezina začesća Marija je bila od samog početka bez ljage.

Da li i ti održavaš u čistoći prvobitni cvijet tvoga djevičanstva? to je tvoje najveće blago, koje uz najveće htijenje trebaš očuvati; ako li jednom izgubiš, više se ono nikada neće povratiti.

II. Marija je bila lišena i od djelatnih grijehova. A ti s kakvom brigom obazilaziš prljavštine grijeha? Nema na svijetu veće svetinje, kao što je to neki veliki grijeh: ali da ne padneš u njega, svaki dan zatraži od Boga da je bolje tisuću puta umrijeti, nego li s takvim grijehom biti zaražen.

III. U Mariji čak nije postojala želja za grijehom. Da li ćeš i ti iz tvoje duše istrijebiti korjenje grijehova? Ako se ne želiš okaljati s grijehovima: zauzdaj svoje opake uzrujanosti, izbjegavaj prigode koje navode na grijeh, čuvaj se i od najmanjih pogriješaka. Nećeš dugo ostati bez grijeha, ako li ovome ne udovoljiš."

U nastavku na ovim jezicima slijedi: "Nacsini za shtovat' ovu Svetkovinu, Litanije, Pomolimo se, Molitvi K' Marii Neoskvernjenosti, i Csistochie Materi, Svetkovina Porogjenja B. D. Marie Shtujese Osmi dan Misecu Rujna," itd.

Grdeničeve rečenice su barokne reničenice, značilo bi to da su duge, u kojima se uostalom opisuju i rođenje Svete Marije (prijevod s mađarskog).

[...] Marija se je pak rodila, kao što to dokazano mišljenje drži, nakon stvaranja Svijeta godine četiri tisuće trideset i osme u Nazaretu, u jednom gradiću Galileje, kada je ono vladao Judejom kralj Herod, te Augsur Oktavijan koji je ravnao sa Rimskim Carstvom.

U hrvatskoj verziji Marijine pjesme se donose od 33-56. stranice, dok ih u mađarskoj i njemačkoj ima svega ovih koje niže naporedo navodimo, svrhom da bi čitateljima lakše mogle poslužiti za uspoređivanje i vrednovanje.

Marijine su pjesme na sva tri jezika ispjevane u vezanom stihu, osmercu i rimom na kraju. Uočava se kako peti stih u hrvatskoj inačici manjka.

É n e k.

1. Üdvűzítűnknek Szent Annya,
Óh mennyek' megnyiltt kapuja,
Tenger-evezűk' Tsillaga,
Bűldogságos Szűz Mária.

2. Légy segítségem népednek,
Az elesett bűnűsűknek,
Ki szűlűje Istednek
Annya lettél Teremtűdnek.

3. A' mi természetnek folyását,
És a' szűlésnek szokását,
Felyűl haladád nagy átkát,

P i s m a XIV.

1. Spasitelja Majko Slavna,
Ti u nebo Vrata ravna,
Kroz njih tamo lako dojdu,
Koji pravim Putom pojdu.

2. Dostojnam se Pomoch dati
Koji che se poboljšati
Svoje Grihe stalno tuxech,
Tebi majko! virno sluxuh.

3. Narav se je Zacsudila,
Kad' si Divo porodila,
Tvoga Svetog Stvoritelja.

Minden Szülőknek igáját.

4. Mert angyali köszöntéstől,
Teljes lól a' szent Lélektől,
Szűzen terh* fáradság nélkül,
Szülél, és fájdalom nélkül.

5. Te azért Istennek Anyja,
Légy bűnösök' gyámola,
Nyavalánk' vigasztalója,
Üdvösségünknek kapuja.

6. Hálát adjunk az Istennek,
Atya, Fiú, Szent Léleknek,
Egyenlő három Személynek,
Egy állatú* Istenségnek.

*terh – *teher*

*állatú – *állapotú*

Gledaj inde nas Grishnike,

4. Anđeoskog pozdravljenja,
Ossobito Pokornike,
Da se i mi Svi Spasimo,
Boga s- tobom svi slavimo.

5. Sinu, Svetom Duhu mlogu,
Trim jednakim u Sobstvima,
Narodov kojih jest jedina.
Amen.

É n e k.

1. Mennysországnak Királynéja,
Angyaloknak szent Asszonya,
Áldott gyökér szűz Mária,
Üdvözlégy Krisztus szent Anyja.

2. Te általad e' világra,
Uj világosság virrada,
Örülj ditsőség' virágja,
Kinél szebb nem jött világra,

3. Áldott légy feddhetetlen Szűz,
Isten veled hatalmas Szűz.
Mennyben szent Fiad mellett ülsz,
Tudjuk, rajtunk is könyörülsz.
Tégy méltókká minket szent Szűz
a' Te ditséretedre. Nyerj nekünk
erőt nyomaidnak hív követésökre.

P i s m a XV.

1. Zdravo Kraljico Nebeska
Zdrava Gospo Angejoska,
Zdravo koren, Vrata zvana.
Od kud' nam' je Svitlost dana.

2. Veseli se o Divica!
Jer' si skuppa i Rodica,
Ti sad' milo pogledaj nas,
I Issusa moli za nas.

3. Zdravo opet Xitka Vrillo,
Bog je s- Tobom Csista Divo,
Milost Boxju nam' izprosi. Amen.

U hrvatskoj verziji prevoditelj Grdenić nije prevodio naredna zadnja dva retka Marijine pjesme, ali je prevedena hrvatska verzija u svemu istovjetna sa svojom mađarskom inačicom.

É n e k

1. Mennyek' Király – Asszonya
örülj szép Szűz; Alleluja!

2. Mert kit méhedben hordozni
méltó valál, Alleuja!

P i s m a XVII.

1. Kraljico Nebeska veseli se, Alleluja.

2. Jer koga' si dostojna bila nositi, Alleluja.

3. A' mint megmondotta vala, feltámada; Alleluja!

4. Imádd Istent, hogy mossa le búneinket, Alleluja!

5. Örülj és örvendezz Szűz Mária,

6. Mert bizonytal feltámadt az Ur, Alleluja.

3. Uzkersnuo je, kako je rekao, Alleluja

4. Moli Boga za nas, da Grihe odnimi od nas. Alleluja. Amen.

Naredna mađarska Marijina pjesma ispjevana u osmercu s rimom na kraju stihova, u svemu je istovjetna s njezinom hrvatskom inačicom No završna tri retka mađarske pjesme prelaze u prozu, u kojima vjernik traži pomoć od "Kraljice Nebeske", "Svete Majke", kako bi dospio u raj.

É n e k.

1. Mennyországnak Királynéja,
Irgalmasságunk szent Anyja,
Élet, édesség, reménység,
Üdvözlégy szép Szűz Mária!

2. Évának árva fiai,
Számkivetett maradéki.
Siralmaink örökösi,
Sok nyavalyáknak hajléki.

3. E' siralomnak völgyében,
Kik nyomorognak nagy inségben,
Hozzád óhajtunk mennyekbe,
Hol vagy örök ditsőségbe!

4. Azért Szószólónk szemedet,
Fordítsd reánk figyelmedet,
És a' te gyarló népedet,
Oltalmazd híveidet.

5. Oh édes Szűz szorgalmadat,
Éreztesd, kegyes voltodat;
Jövendőben' szent Fiadat,
Mutasd meg boldogságodat.
Imádkozzál érettünk Istennek
Szent Anyja. Hogy mi is hozzád
Mennybe eljuthassunk.

P i s m a XVII.

1. Zdrava Kraljico Nebeska,
Miloserdja Sveta Majka,
Xivotu, Sladkost, Uffanje,
Zdrava bud' Diva Maria.

2. Mi Sirote Eve Sinci.
Izgnani Svi unuci,
Gorki Suzah Bashtinici,
M-logih Tugah Podloxnici.

3. U ovoj Susah Dolini,
U nevoljah ostavljeni,
Uzdishemo mi svi k- Tebi,
Koja' si u vicsnoj Slavi.

4. Zato Odvitnico Divo,
Pogledaj nas milostivo,
Uteci se za Grisnike,
Obrani Pravovirnike.

5. O dobra Divo! Daj tvoje
Da chutimo Miloserje,
Sin tvoj posli Smertne Csaše,
Bio Dio Slave nasche. Amen.

U nastavku također navodimo Grdeničeve Marijine pjesme na njemačkom i mađarskom jeziku, bez da smo ustanovili njihov latinski izvornik. No već na prvi pogled postaje jasno da su njemački stihovi ujednačeniji, njihov je metar dotjeran i sastoji se od naizmjeničnih redaka deseterca i deveterca, na kraju

s rimom, dok o mađarskoj verziji ovo se ne može ustanoviti, stoga bi se moglo pomišljati da se je autor Stipan Grdenić poslužio njemačkim vrelom. (Prve dvije strofe čak i ne dajemo.)

3.	Hilf uns die Sünde zu fliehen,
Damit wir uns nicht zuziehen,
Gottes Zorn, so hier auf Erde
Als auch nach dem Lebens Ende.	Segíts, hogy megmeneküljünk a bűnöktől,
Nehogy ránk hozzák
Isten haragját, úgy itt a földön
mint ahogy az élet vége után is.
4.	Ach Mutter der Barmherzigkeit!
Laß uns nicht in all' Ewigkeit
Der Sünd halber verdammt werden,
Von der wir uns ganz abwenden.	Ó irgalom anyja!
Sohase hagyj minket
A bűn miatt elkárhozni,
Attól minket teljesen távoztass el.
5.	Sondern bitte bei deinen Sohn
Da er uns verleihe den Lohn
In jenem Lande der Freuden
Wo sich finden keine Leiden.	Hanem járj közben fiadnál
Hogy adja meg jutalmunkat
Az örömöknek abban az országában
Ahol nem találunk szenvedést.
6.	Ehr sei Gott dem Vater und Sohn,
Welcher von dem himmlischen Thron,
Einig mit dem heiligen Geist,
Stets Allmacht und Weisheit beweist.
Amen	Dicsőség az Atya- és a Fiúistennek,
Aki a mennyei trónról
A Szentlélekkel egyetemben
Szüntelen mindenhatóságot és
bölcességet tanúsít. Amen
	A' Pécsi Havi Bold. Szűz
Máriának mint döghalál el-
Leni Oltalmazónknak dicsé-
Rete, 's képe előtti Imádság.	Pisma i Molitva Blaženoj
DIVICI MARII
Snižnoj Gospi Pečujskoj,
od kuge odvitnici.

Mađarska knjižica (108 stranica), kao i njemačka isto je malog formata.

Treće samostalno poglavlje molitvene knjige *Vrata nebeska...* su *Pisme razliciti svetkovinah za cilu godinu* (od 301. str.) daju se pjesme koje se pjevaju: Pod misom, Marijine pjesme, (po broju 17). No ne manjkaju ni Pisme božićne: Narodio se Kralj Nebeski, Radujte se narodi, O ditešce moje drago, O slavna betlemska ti si štalica, Veselite se svi narodi, Majka Diva, Sinka nam porodi. Nađu se i Pisme od Prisvetog oltarskog Sakramenta (ukupno 5), Pisma u Adventu (3), Pisme u Korizmi (5), Pisma Na dan Uskrsnuća Isukristova (Uskersnutja Issukerstova), Pisma na Spasovo, Pisma na Duhove, Pisma na Brašančevo (2), Pisma Na Dan Prisvetoga Trojstva, Pisma na dan Imena S- Issuvog, Pisma na Novu Godinu, Pisma na S, Tri kralja, Pisma na dan S. Augustina, Pisma prid pridikom, Pisma od kriposti Bogoslovnih, Pisma pod Missom za Mertve, Na Pocetak. Posli Epistole, Na Prikazanje, Na Svet, Posli Podizanja, Na Pricseshtjenje, Na Sverhi S, Misse, Pisma Zafalna, S. Ambrosie, i S. Augustina. (1-112 str.)

PROPOVIJEDI GOVORENJA NEDILJNA...

Prelazeći i na knjigu propovijedi *Govorenja nediljna* može se ustanoviti da je Grdenićev jezik i stil isti, kao i u njegovim drugim izdanjima, dok misaona cjelina, iako izražena pretežito u složenim baroknim rečenicama, ostaje već na prvo čitanje skroz shvatljiva.

Grdenić u dva djela tiska svoje propovijedi *Govorenja nediljna za cilu Godinu Cerkvenu sloxena, i izdana po Stipanu Gerdenichu Jerebickomu, Preposthu S. Pavla od Nyir-Pályi, Parokukod S. Augustina u Pecsuhu. S-dopushthenjem Preuzvishenog, Prisgvitlog i Priposhovanoga Gospodina Ivana Kerst. Scitovszkyja od Nagykéra Biskupa Pecsuhskoga, Knjiga I. i II. U Pecsuhu, Slovima Lycea Biskupskoga. 1845.*

Ovo ti pishem, ... da znash, kako se u Kuchi boxjoj zdruxivat imash, koja je skupstina Boga xivog, stup, i tverdina istine. I. Timo. III. 14, 15.

Svoje djelo u predgovoru na latinskom posvećuje poznatom pečuškom meceni Ladislavu Juraniću⁵⁰ (1765.-1850), koje u hrvatskom prijevodu glasi:

"Slavi koju si zaslužio sada se pridaje nova zraka time što si ove ilirske govore ne samo prosudio dostojnim svoje zaštite nego si također poduzeo da tvojom pomoćom budu objavljeni kako bi bili od koristi za ilirske svete propovijedi [...] Po svom slavnom i plemenitom turopoljskom plemenu, iz kojeg potječeš zajedno sa mnom, povezan si također sa čitavim narodom koji govori ilirski. Kako pak ova knjižica sadrži ilirske govore na upotrebu Ilirima, kome ću je posvetiti ako ne Tebi, koji se možeš dičiti ilirsko-ugarskom krvi!"⁵¹

U Pečuhu pod Ilirima i ilirskom jeziku valja podrazumijevati Hrvate i njihov hrvatski jezik. Isticanje hrvatsko-mađarskog podrijetla Juranića nije slučajno, što bi značilo da se obojica mogu identificirati s mađarsko-hrvatskom svijesću, što ne bi trebalo biti da je bilo neobično u to vrijeme, kao i u današnje dane u slučaju pripadnika hrvatske narodnosti u raznim zemljama svijeta koji svojim rođenjem imaju dvije domovine i dva materinska jezika.

Grdenićevi egzempli za naše aktualno istraživanje hrvatske književne povijesti su, kao sastavni dio propovijedi, važno srednjovjekovno i barokno literarno nasljeđe koje svoje bezvremenskom koncepcijom povezuje vremenski tijek razvoja hrvatske pisane riječi. Grdenić u proces oblikovanja propovijedi ugrađuje opimjereno iskustvo raznih autora njegovih pretječa, dakako i neka svoja novostečena iskustva.

Ova knjiga propovijedi ne smatra se vrhunskim djelom onodobne lingvistike, ali na temelju tekstova možemo dobiti točnu sliku o jezičnom stanju i svijetu svijesti tadašnjih hrvatskih vjernika. Nećemo se osvrnuti u detaljima na teme: rječničko blago, stil i teme u vezi o slici svijeta jezika propovijedi, jedino želimo skrenuti pozornost na Grdenićev didaktičizam, koji je prema suvremenim propovijedima, teorijske, edukacijske dijelove crpio iz svakodnevnica, iznoseći pri tomu svoje misli o obitelji, o pravilnom odgoju i o moralnom životu.⁵² Bio bi to ustvari priručnik propovijedi s temama koje utječu na čuvanje ćudoreda, podržavanje bogobožnosti i produbljivanje boguljublja.⁵³

Usprkos gore iznesenih stavova mišljenja smo da se od Grdenića i ne može očekivati da bi on na rubu hrvatskog jezičnog područja u 19. stoljeću mogao ponuditi i u jezičnom smislu vrhunsko djelo, s obzirom da se nije socijalizirao u jakoj hrvatskoj sredini, već u gradovima Pečuhu i Segedinu, a ne u matičnoj nam zemlji.

Njegova suptilnost uvelike je zadovoljila vitalne potrebe mađarskih Hrvata za religioznim štivima, molitvenicima i propovijedima. Grdenić je pravovremeno uočio i prema svojim skućenim mogućnostima i udovoljio takvim opravdanim zahtjevima.

⁵⁰ László Juranics, veliki prepošt i opat kanonik, rođen je od oca Ferenca (Franje) i majke Éve Stréter, 22. srpnja 1765. u Kapušu (Kaposvár, Šomođska županija), stric Antun mu je bio biskup u Juri (Győr). Isticao se je u Pečuhu kao mecena. BORSY, Judit natuknica Juranics László, *Pécsi lexikon* II. tom, 2010.; Internet: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/jj/09908.htm> (posjet 5. siječnja 2013.)

⁵¹ KRPAN, 1991: 75.

⁵² PRODAN, 2008: 177.

⁵³ KRPAN, 1991: 75.

Istančano je želio osmisliti odgojnu praksu hrvatskih vjernika, posluživši se onodobnom suvremenom edukacijskom metodologijom (dajemo ih suvremenom grafijom).

"[...] upitajmo samo onoga mladića: od koga je učio kriva zeklinjanja, psovke, sramotske riječi, koje nepristance iz ustih njegovih rigaju: odgovorit će, da je čuo od Roditeljah, koji su bili baš takva neumivena jezika. Upitajmo samo onu divojku, od koga je učila ljude odgovarati [...] sebe priko stanja svoga kititi, u opravi oholiti se, s mužkima glavami sladko razgovarati se, u Cerкви na sve strane gledati...? i ispoviditi ćemo, da je u škuli matere svoje ovo učila, koja je sva i ona činila."⁵⁴

Cilj propovjednika bio je da apstraktna moralna učenja aktualizira, da daje praktični putokaz, svrhom da bi ga slušateljstvo i razumjelo, istovremeno i shvatilo njegovu poruku. Grdenić svoje je propovijedi napisao na shvatljivom jeziku i u stilu, ne za učeni sloj svoga doba, nego za jednostavne ljude, iako se je mjestimice služio dugačkim i složenim rečenicima, ali su one jasne i odmah razumljive tj. lako shvaćene. Najvjerojatnije u tomu leži popularnost Grdenićevih knjiga.⁵⁵

Govorenja nediljna... imaju je samostanske knjižnice u Cerniku, Iloku, Našicama, Požegi, Slavonском Brodu i Virovitici.⁵⁶

ZAKLJUČAK

Stipan Grdenić je svojim spisateljskim radom obogatio nabožnu književnost među Hrvatima u Pečuškoj biskupiji i izvan nje. Da je njegova profesija odredila sadržaj tih djela, to je nedvojbeno. Usto, međutim, te knjige su doprinijele ukupnim naporima hrvatskih pisaca podunavskog prostora i mogućnost za posezanje hrvatskog svijeta za štivom pisanim na materinjem, hrvatskom jeziku, te objavljuvanima čak i u više izdanja.⁵⁷ Zahtijev prema crkvenim knjigama Hrvata postojao je s razlogom uslijed njihove duboke religioznosti te katoličkog običaja sahrane, naime preminule su osobe zajedno s njihovim molitvenicima pokopali. Imajući to u vidu pečuška Biskupska tiskara od 1836. svoje je vjernike opskrbljivala hrvatskim liturgijskim knjigama, ali nije odbila ni narudžbe iz Bačke, dapače, ni iz Slavonije. Naročitu pozornost zavređuje Stipana Grdenića molitvenik, *Vrata nebeska* [...], čije su njegovo prvo pečuško izdanje uslijedile nove edicije, s obzirom da mu je knjiga bila jednostavna, razumljiva i lakog jezika, a kao takva za hrvatske vjernike i prijeko potrebna.⁵⁸ Pored svega toga, namjera Grdenićeva bila je da svoj narod uputi na pravi put poštenja i čestitosti.

Smatramo još važnim istaći kako je Stipan Grdenić na hrvatskom, mađarskom i njemačkom jeziku uspio u hrvatske, mađarske i njemačke vjernike u Pečuhu pa i šire ubaštiniti bogoljublje, čovjekoljublje i domoljublje.

Stipan Grdenić umro je u Pečuhu 9. siječnja 1848. godine, gdje je i pokopan.⁵⁹

Djela su ga nadživjela.

LITERATURA

Angyal, Endre. 1970. *Magyar – horvát kapcsolatok a historiográfiában*. Különnyomat a Magyar Tudományos

Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének "Tanulmányok a Dél-Dunántúli történetéből" c. kötetéből. Budapest.

Barić, Ernest. 2012. *Hrvatski kalendar 2013*. Croatica [Urednica: Branka Pavić Blažetin]. Budimpešta.

Brüszle, Josephus. 1876-1879. *Recensio Universi Cleri Dioecenses. Quinque- Ecclesiensis I-III*. tom, Quinque- Eccleis.

⁵⁴ PRODAN 2008: 177.

⁵⁵ PRODAN 2008: 177-178.

⁵⁶ Autor se zahvaljuje Emanuelu Hošku na dostavljenom podatku.

⁵⁷ KRPAN, 1991: 76.

⁵⁸ PRODAN 2008: 176-177.

⁵⁹ "Nagyságos, és fő tiszteletű Gerdenics István Herpalyi Szent Páli Prépost, és ezen Egyháznak 27 évig meggyés lelkésze, 62 éves, szelűtés" ("Milostivi i visoko cijenjeni Stipan Grdenić, prepošt Herpalyi Szent Pála 27 godina je bio župni svećenik, 62 godine, štrok"). MNL BML XV. 15. Felekezeti anyakönyvi másodpeldányok mikrofilmjeinek dobozjegyzéke, Pécs-Budai Külváros, Halotti anyakönyvek I./483.

- Butorac, Josip. 1970. *Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja*. Kršćanska sadašnjost Zagreb.
- Franković, Đuro. 1987. *Crstice iz života pečuških Hrvata u XVIII. i XIX. stoljeću*. Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj 1987. [Urednica: Marija Kiss] Tankönyvkiadó, Budimpešta; 1996. *Znameniti Hrvati u Pečuhu – Stipan Gerdenić, svećenik i književnik*. *Školske novine*, godina XLV., broj 41.- 42., Zagreb; 1997. *Isusovačka i Hrvatska pučka škola u Pečuhu – Da trajno postoji i donosi plodove*. *Školske novine*, godina XIV, broj 4., Zagreb.; 1997. *Iz vjerskog i glazbenog života Hrvata u Pečuhu*. *Etnografija Hrvata u Mađarskoj 1997.*, [Urednik: Đuro Franković] Pečuh.; 1998. *Škola u Mohaču i Pečuhu pod Osmanlijama Don Šimun Matković (ili Jakšić)*. *Zornica*, List za Hrvate katolike 9. god. 2-3. broj, Pečuh.; 2012. *Pečuški Hrvati i njihovi obrti i cehovi*, *Đakovo obrtnički grad* [Urednik: Mirko Čurić]. Obrtnička škola Antuna Horvata Đakovo, Đakovo.
- Moró Mária Anna. 1988. *Pécs város polgárai (1697-1707)*, *Baranyai Helytörténetírás 1987–1988*. BML, Pécs, 1988.
- Krpan, Stjepan. 1991. *Hrvatski uglednici u mađarskom Podunavlju Izbor portretnih prikaza*. Biblioteka Dunav Tankönyvkiadó, Budapest.
- Nyomárkay, István – Víg, István. 2005. *Rukopisne prodike iz Pannonhalme*. Gradišćanskohrvatske studije 4. Znanstveni institut gradišćanskih Hrvatov. Željezno.
- Pécsi lexikon I. tom A-M i II. tom N-Zs*, 2010. [Glavni urednik: Romváry Ferenc]. Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft. Pécs.
- Prodan, Janja. 2008. *Dijalogom kroz stoljeća Radovi iz poredbene kroatistike*. Biblioteka Nova. Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj. Pečuh.
- Tengely, Andrien. 2009. *A Pécsi Püspöki Joglyceum Mária-kongregációja. A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833-1923 A 2009. október 16-án tartott tudományos konferencia tanulmányai*. (Urednici: Kajtár István, Pohánka Éva), 231-237., Pécs. Tordinac, Nikola. 1986. *Hrvatski narodni običaji, pjesme i pripovijetke iz Pečuha i okolice*. [Priredili: Đuro Franković – Đuro Šarošac] Tankönyvkiadó, Budimpešta.; 2010. *Hrvatski narodni običaji, pjesme i pripovijetke iz Pečuha i okolice Seoske bajke i bajalice – crstice*. [Urednik: Đuro Franković – Mirko Čurić] Izdanje grada Đakova i Hrvatske samouprave u Pečuhu, Đakovo-Pečuh.
- Sarosác, György. 2006. *Pécsi boszniai – bosnyák – horvátok*. Pécs.
- Sekulić, Ante 1993. *Hrvatski pisci u ugarskom Podunavlju od početka do kraja XVIII. stoljeća*. Prinos za povijest književnosti Hrvata Autori i djela knjiga II., Zagreb.
- Varga, Szabolcs *Pécs nemzetiségei a török korban*. Internet: http://arkadia.pte.hu/tortenelem/cikkek/pecs_nemzetisege_a_torok_korban (posjet 26. siječnja 2013.)
- Žerav, Josip. 1919. *Iz dobe buna. (Uspomena Antuna Regena iz 1848)*. *Jeka od Osijeka*, Osijek. Internet: <http://wieneruhr.at/kultura-u-vrijeme-baroka-u-austriji/> (posjet 6. siječnja 2013.)

SUMMARY

By his writing and translations, the great provost Stipan Grdenić (also known as Stipan Gerdenich, hun. Gerdenich István, b. 1786 – d. 1848) enriched the Croatian, primarily religious literature among the Croats in Pecs's diocese and beyond, and in great deal Hungarian and German, grounded in his faithful love for God and man. He established a strong cult of Virgin Mary, so typical for Baroque and thus promoted the moral education of his fellow Christians.

The legacy of S. Grdenić spans the timeline of the development of the written word in this tri-lingual area, i.e. Hungarian Croats as well as all Croats. He proved to be both a Hungarian, and a Croatian patriot.

He tried to raise the cultural and spiritual level of common folks' life.

Croatian Christians living in Hungary to this day turn to his writings, written in their native language. In Croatian language he wrote, "to the spiritual benefit of the Illyrian people", a prayer book, the sermons, and in three languages laid the foundations structuring the cult of virgin Mary, publishing books in 9000 copies (!)